

The Iranian Association of
Medical Law

The Bioethics and Health
Law Institute

Children without Identity and the Right to Health in Iran

Fatemeh KokabiSaghi^{1*}, Mahmoud Abbasi²

1. Management Sciences and Health Economics Department and Social Determinants of Health Research Center, Faculty of Health, Mashhad University of Medical Sciences, Mashhad, Iran.

2. Medical Ethics and Law Research Center, Shahid Beheshti University of Medical Sciences, Tehran, Iran.

ABSTRACT

Background and Aim: Children without identity need special attention due to their physical and mental vulnerability and dependence on others for enjoying their rights. In this study, health rights of undocumented children living in Iran have been investigated.

Method: The data of this qualitative study was collected by literature review that included books, articles, legal documents and national and international reports related to the right of children without identity in 2023. The documents were in Persian and English languages. The text of the selected documents was coded and analyzed and used in writing the paper.

Ethical Considerations: In all stages of the study, authenticity, honesty and trustworthiness have been taken into consideration.

Results: Even though, there are laws supporting children without identity, access of these children to health services is not enough. These children usually belong to families of low economic and social status who cannot afford medical and insurance costs. Because of not having identity documents, they are not covered by public support. Living in unsafe and unhealthy settlements, working at a young age in unauthorized workplaces and on the street, being orphaned or living with abusive parents and feeling isolated and rejected from society are examples of the threats to the health of these children.

Conclusion: The access of children without identity to health services is a challenge. The situation of the right to health and health of these children needs to be carefully examined. Identifying these children and granting them identification documents, not necessarily Iranian nationality, can be the basis for support programs to improve the living conditions and health of these children and promote national security.

Keywords: Children without Identity; Undocumented; Unauthorized; Illegal Immigrants; Stateless; Healthcare Services; Child Rights; Right to Health

Corresponding Author: Fatemeh KokabiSaghi; **Email:** mrs.kokabi@yahoo.com

Received: July 16, 2023; **Accepted:** December 19, 2023; **Published Online:** March 16, 2024

Please cite this article as:

KokabiSaghi F, Abbasi M. Children without Identity and the Right to Health in Iran. Medical Law Journal. 2023; 17(58): e66.

مجله حقوق پزشکی

دوره هفدهم، شماره پنجاه و هشتم، ۱۴۰۲

Journal Homepage: <http://ijmedicallaw.ir>

حق بر سلامت کودکان بی‌شناسنامه در ایران

فاطمه کوبی سقی^{۱*}، محمود عباسی^۲

۱. گروه علوم مدیریت و اقتصاد سلامت و مرکز تحقیقات تعیین‌کننده‌های اجتماعی سلامت، دانشکده بهداشت، دانشگاه علوم پزشکی مشهد، مشهد، ایران.

۲. مرکز تحقیقات اخلاقی و حقوق پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: امروزه استفاده از منابع، امکانات و فرصت‌های جامعه منوط به داشتن اسناد هویتی است و افراد بی‌شناسنامه از بسیاری از حقوق خود محرومند. کودکان بی‌شناسنامه به علت آسیب‌پذیری بیشتر از لحاظ جسمی و روانی و وابستگی به سایرین برای حقوق خود به توجه ویژه نیاز دارند. در این مطالعه به بررسی وضعیت حق سلامت کودکان بی‌شناسنامه ساکن در ایران پرداخته شده است.

روش: اطلاعات این مطالعه کیفی به روش کتابخانه‌ای با استفاده از کتب، مقالات، اسناد و مستندات قانونی و گزارشات عملکرد مرتبط با موضوع حق سلامت کودکان در سال ۱۴۰۲ گردآوری شده‌اند. زبان اسناد فارسی و انگلیسی بوده است. متن اسناد بررسی و تحلیل و کدبندی شده و در نوشتن گزارش نهایی مورد استفاده قرار گرفته است.

ملاحظات اخلاقی: در همه مراحل پژوهش، اصالت متون مورد استفاده و صداقت و امانتداری در اعلام نتایج مورد توجه قرار گرفته است.

یافته‌ها: با وجود قوانین حمایت‌کننده، دسترسی کودکان بی‌شناسنامه به خدمات بهداشتی و درمانی کافی نیست. این کودکان معمولاً در خانواده‌های با سطح پایین اقتصادی و اجتماعی زندگی می‌کنند که توان پرداخت هزینه‌های درمانی و بیمه را ندارند. آن‌ها به علت نداشتن مدارک هویتی، تحت پوشش سازمان‌های حمایتی نیز نیستند. زندگی در سکونتگاه‌های نایمن و غیر بهداشتی، کار در سنین پایین در کارگاه‌های غیر مجاز و خیابان، نداشتن سرپرست یا بدسرپرستی و احساس انزوا و طردشدگی از جامعه فقط بخشی از تهدیدکننده‌های سلامتی این کودکان است.

نتیجه‌گیری: دسترسی کودکان بی‌شناسنامه به خدمات بهداشتی و درمانی با چالش مواجه است. وضعیت حق سلامت و سلامتی این کودکان نیاز به بررسی دقیق دارد. شناسایی این کودکان و اعطای مدارک شناسایی و نه لزوماً ملیت ایرانی می‌تواند زمینه‌ساز بهبود وضعیت زندگی و سلامت این کودکان و ارتقای امنیت ملی شود.

واژگان کلیدی: کودکان بی‌شناسنامه؛ حق سلامت؛ بی‌هویت؛ بی‌تابعیت؛ خدمات بهداشتی و درمانی؛ حقوق کودک

نویسنده مسئول: فاطمه کوبی سقی؛ پست الکترونیک: mrs.kokabi@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۴/۲۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۲۸؛ تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۱۲/۲۶

خواهشمند است این مقاله به روش زیر مورد استناد قرار گیرد:

KokabiSaghi F, Abbasi M. Children without Identity and the Right to Health in Iran. Medical Law Journal. 2023; 17(58): e66.

مقدمه

داشتن اسناد هویتی برای افراد و دولت‌ها دارای مزیت‌های فراوانی است. در جوامع امروزی، دولت‌ها حاکمیت خود از طریق یک دستگاه سیاسی در قلمرو جغرافیایی معین بر مردم اعمال می‌کنند. این سیستم، هویت ملی و حقوق و مسئولیت‌هایی برای مردم تعیین می‌کند. استفاده از منابع و امکانات و فرصت‌های جامعه منوط به داشتن اسناد هویتی شهروندی است و افرادی که این اسناد را نداشته باشند، از حقوق تعریف‌شده ممکن است برخوردار نباشند (۱). در سراسر جهان، افرادی یافت می‌شوند که تحت شمول قواعد قانونی (تابعیت) هیچ کشوری قرار نمی‌گیرند و فاقد اسناد هویتی هستند. بیش از ۱۰ میلیون فرد بی‌تابعیت در جهان زندگی می‌کنند و این پدیده، توجه جامعه جهانی را به خود جلب کرده است. مهاجرت، مجازات، تغییر تابعیت و اثر قانونی خاص علل پیدایش بی‌تابعیتی اشخاص هستند (۲). بر اساس گزارش یونیسف، تعداد زیادی از افراد بی‌تابعیت را کودکان تشکیل می‌دهند. در سطح بین‌المللی، دسترسی کودکان بدون تابعیت، هویت یا شناسنامه به حقوق اولیه و محافظت اجتماعی کم است. این گروه از کودکان بیشتر از سایرین در معرض بهره‌کشی، سوءاستفاده و قاچاق‌شدن قرار می‌گیرند (۳). کشورهای مختلف، شرایط مختلفی برای این کودکان در نظر گرفته‌اند. به طور مثال کودکان مهاجران غیر قانونی در دانمارک و سوئد فقط حق مراقبت‌های اضطراری را دارند. در هلند، آن‌ها از تمام سطوح مراقبت‌های بهداشتی برخوردار هستند، اما وضعیت غیر قانونی آن‌ها ممکن است مانع از جستجوی این مراقبت‌ها شود (۴).

زندگی فردی و اجتماعی افراد تحت تأثیر هویت آن‌ها است و فقدان تابعیت به معنی نداشتن رابطه سیاسی بین دولت و فرد است که فرد بی‌تابعیت را در عرصه‌های ملی و بین‌المللی هر چه آسیب‌پذیرتر می‌نماید، به خصوص کودکان بی‌تابعیت نیازمند توجه ویژه هستند (۵). افراد بی‌تابعیت و هویت به شدت و از جنبه‌های مختلف آسیب‌پذیرند. اسناد هویتی زمینه بهره‌مندی از حقوق شهروندی، از جمله آموزش، شغل، ازدواج،

بیمه و خدمات درمانی، طلاق، ارث، فرزندخواندگی و اخذ اوراق هویتی برای کودکان و حقوق اقتصادی مانند حمایت‌های مالی دولتی را ایجاد می‌کند. نداشتن هویت قانونی یا شناسنامه، اثرات نامطلوبی برای کودکان می‌تواند داشته باشد. این وضعیت باعث می‌شود کودکان دچار کودک‌همسری، کار زیان‌آور، عزیمت به جنگ و قاچاق شوند (۶). کودکان بی‌هویت معمولاً اعضای خانواده‌های کم‌درآمد هستند که با هدف تأمین ملزومات زندگی خانواده، برای کار به خیابان فرستاده می‌شوند و به انجام فعالیت‌های غیر قانونی وادار می‌شوند. همچنین امکان بیشتری است که از آنان در کارگاه‌ها بهره‌کشی و سوءاستفاده شود، به کانون‌های فساد جذب شوند، دچار اعتیاد شده یا به سرقت و تکیه‌گری و جرم و بزه‌کاری روی آورند (۷). بر اساس پیمایش وزارت رفاه در سال ۱۳۹۶، ۶۱ درصد کودکان بی‌شناسنامه کشور، گواهی تولد هم ندارند و ۴۶ درصد آن‌ها به مدرسه نرفته یا ترک تحصیل کرده‌اند. بیش از ۶۱ درصد این خانواده‌ها جزء سه دهک فقیر جامعه ایران هستند (۸).

نداشتن شناسنامه و اسناد هویتی دلایل مختلفی می‌تواند داشته باشد. گاهی افراد به علت فقر اقتصادی شدید یا فقر فرهنگی به خصوص برای دخترانشان شناسنامه نمی‌گیرند. بدون شناسنامه بودن پدر و مادر هم باعث می‌شود کودکان بی‌هویت به وجود بیایند. افراد بی‌تابعیت ممکن است از کشور خود رانده شده باشند. از سوی دیگر اگر دولت متبوع پدر، فرزندان متولدشده در کشور دیگر را به عنوان تبعه نپذیرد، فرد بی‌تابعیت می‌شود. ممکن است پدر بی‌تابعیت بوده یا فوت کرده باشد یا کودک خود را رها کرده و به کشور خود بازگشته باشد. تعداد افراد بی‌تابعیت ساکن ایران مشخص نیست. تخمین شبکه اروپایی بی‌پناهان (European Network on Statelessness)، ۱/۵ تا ۲ میلیون نفر بدون مدارک شناسایی در ایران را نشان می‌دهد که به نظر می‌آید پس از ورود بی‌رویه مهاجرین افغانستان بعد از استقرار دولت طالبان افزایش قابل توجه یافته است. چند گروه بی‌تابعیت و مدارک شناسایی در ایران زندگی می‌کنند که از کشورهای عراق و افغانستان به ایران آمده‌اند و گروهی نیز از بلوچ‌هایی هستند

تعیین واژگان کلیدی با بررسی اولیه، بررسی مستندات مرتبط و یادداشت‌برداری نکات کلیدی، کدبندی، خلاصه‌سازی و جمع‌بندی مطالب، جستجو برای رفع نواقص و نگارش گزارش. در این مطالعه نمونه‌گیری انجام نشد و همه اسناد یافت‌شده به زبان‌های فارسی و انگلیسی بررسی شد. قوانینی که قانون جدیدتری در مورد آن‌ها ارائه شده است و گزارشات قدیمی که نسخه جدید آن‌ها منتشر شده است، از مطالعه خارج شدند.

یافته‌ها

۱. **تابعیت در ایران:** تابعیت عبارت است از رابطه سیاسی، حقوقی و معنوی که شخص را به دولت معین مرتبط می‌سازد (۱). در مهم‌ترین قوانین بین‌المللی مرتبط با حقوق بشر، داشتن مدارک هویتی و تابعیت یکی از حقوق اولیه به شمار می‌رود. اصل ۴۱ قانون اساسی بیان می‌دارد «تابعیت کشور ایران حق مسلم هر فرد ایرانی است.» بر اساس ماده ۹۷۶ قانون مدنی، اشخاص زیر تبعه ایران هستند:

۱- کلیه ساکنین ایران به استثنای اشخاصی که تبعیت خارجی آن‌ها مسلم باشد؛

۲- کسانی که پدر آن‌ها ایرانی است، اعم از اینکه در ایران یا در خارجه متولد شده باشند؛

۳- کسانی که در ایران متولد شده و پدر و مادر آنان غیرمعلوم باشد؛

۴- کسانی که در ایران از پدر و مادر خارجی که یکی از آن‌ها در ایران متولد شده، به وجود آمده‌اند؛

۵- کسانی که در ایران از پدری که تبعه خارجه است، به وجود آمده و بلافاصله پس از رسیدن به سن ۱۸ سال تمام لاقلاً ۱ سال دیگر در ایران اقامت کرده باشند؛

۶- هر زن تبعه خارجی که شوهر ایرانی اختیار کند؛

۷- هر تبعه خارجی که تابعیت ایران را تحصیل کرده باشد.

در کشورهای مختلف بر اساس منابع سیاسی، اقتصادی و اجتماعی، دو سیستم نسبی (خونی) یا ارضی (خاک) برای تعیین تابعیت مورد استفاده قرار می‌گیرد. در شیوه ارضی، همه افرادی که در یک کشور متولد می‌شوند، تحت تابعیت و

که در نزدیکی مرز افغانستان زندگی می‌کنند. بعضی از افراد بی‌شناسنامه یا بی‌هویت و تابعیت کشور را ایرانی‌ها تشکیل می‌دهند (۵). آمار کودکان بی‌هویت ساکن در ایران به طور دقیق مشخص نیست. در استان‌های خراسان رضوی، سیستان و بلوچستان و تهران بیشترین آمار کودکان بی‌شناسنامه حاصل از ازدواج زن ایرانی و مرد خارجی دیده می‌شود (۹). گزارشگر سازمان ملل می‌گوید ایران بیشترین تعداد پناهندگان و آوارگان در جهان را دارد. این کشور هر چند خود دچار تحریم‌های غیر بشری و غیر قانونی است، آموزش، سلامت و اسکان و معاش را برای آن‌ها فراهم کرده است. کمک‌های بین‌المللی به ندرت ۳ درصد هزینه‌های این افراد را تأمین می‌کند (۱۰). موضوع کودکان بی‌شناسنامه در سال‌های اخیر مورد توجه رسانه‌ها بوده است، اما به ندرت، وضعیت حق سلامت این کودکان مورد بررسی قرار گرفته است. هدف این مطالعه، تعیین وضعیت حق سلامت کودکان بدون شناسنامه در ایران است.

ملاحظات اخلاقی

تحقیق حاضر از سوی کمیته اخلاق دانشگاه علوم پزشکی مشهد به تأیید رسیده است (کد کمیته اخلاق: IR.MUMS.FHMPM.REC.1402.076).

روش

اطلاعات این مطالعه کیفی به روش کتابخانه‌ای با استفاده از کتب، مقالات، اسناد و مستندات قانونی و گزارشات عملکرد مرتبط با موضوع حق سلامت کودکان در سال ۱۴۰۲ گردآوری شده‌اند. مستندات قانونی و گزارشات از طریق مراجع رسمی از جمله سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و دفتر پژوهش‌های مجلس گردآوری شدند. مقالات از دیتابیس‌های معتبر مانند SID، Scopus و Google Scholar استخراج شدند. مراحل تحلیل محتوای مستندات گردآوری‌شده به شرح زیر است:

۱-۲. کودکان بی‌شناسنامه ناشی از ازدواج زنان ایرانی با اتباع خارجی: در سال‌های اخیر، تعداد زیادی از زنان ایرانی با اتباع خارجی ازدواج کرده و فرزندان مشترک دارند که به لحاظ هویتی مشکلاتی دارند. ازدواج زن ایرانی با اتباع خارجی باعث سلب تابعیت ایرانی او می‌شود و کودکان متولدشده از این ازدواج‌ها به دلیل بی‌تابعیتی، دچار بی‌هویتی می‌شوند. اگر همسران این زنان، تابعیت کشور دیگری را داشته باشند، می‌توان از آن کشور تقاضای مدارک شناسایی برای کودک کرد، اما فرزندان افراد بی‌تابعیت با مشکلات مضاعفی رو به رو هستند. زنان ایرانی برای اخذ شناسنامه ایرانی فرزندان‌شان به موارد مختلفی متوسل می‌شوند، از جمله خارجی‌بودن پدر را انکار می‌کنند یا اینکه پدر را نامعلوم اعلام می‌کنند یا اینکه اعلام می‌کنند که پدر مدارک ازدواج موقت را با خود برده است و حاضر نیست برای کودک شناسنامه بگیرد. در بعضی موارد، مادران شناسنامه کودکان فوت‌شده را برای فرزندان‌شان خریداری می‌کنند (۱۵). بسیاری از این ازدواج‌ها، بدون ثبت رسمی و گاهی با مهاجران غیر قانونی صورت می‌گیرد یا اینکه پدر در زمان تولد کودک در ایران حضور ندارد. غیر قانونی‌بودن ازدواج با اتباع غیر مجاز منجر به عدم صدور شناسنامه کودکان می‌شود (۱۶). با اینکه در سن ۱۸ سالگی، این کودکان امکان درخواست شناسنامه ایرانی را دارند، اما تا آن زمان، کودک فرصت‌های تحصیل و مهارت‌آموزی را از دست می‌دهد. فرزندان بی‌هویت مادران ایرانی مجبور به پرداخت تعرفه اقامت اتباع خارجی هستند و از گروه‌های به شدت فقیر و محروم و در معرض آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اجتماعی هستند (۱۷).

۲-۲. کودکان نامشروع یا زاده‌شده از ازدواج موقت: در کشورمان ثبت ازدواج موقت الزامی نیست و اگر کودکی از این رابطه زاده شود، زن لازم است طی فرایند پیچیده‌ای زوجیت را اثبات کند که اگر محقق نشود، کودکان او نامشروع شمرده خواهند شد. اگر ازدواج ثبت نشده باشد، والدین با هم باید ولادت فرزند را اعلام کنند. در صورت عدم امکان، یک طرف با اعلام اسم کوچک طرف مقابل، واقعه ولادت را اعلام می‌کند.

قوانین یکسان قرار می‌گیرند. احوال شخصیه در این کشورها تابع قانون اقامتگاه می‌شوند. در روش نسبی یا خونی، تابعیت، بدون توجه به محل تولد فرزند، از والدین به فرزندان منتقل می‌شود. در ایران هر دو روش در موارد مختلف مورد استفاده قرار می‌گیرد، هرچند معیار اصلی خون است. کسانی که پدر آن‌ها ایرانی است، اعم از اینکه در ایران یا خارج متولد شده باشند، تبعه ایران محسوب می‌شوند. در مورد اطفال سرراهی که در خاک ایران یافت شوند، روش ارضی و در مورد اطفال متولدشده از اتباع ایرانی، روش خون اعمال می‌شود (۱۱). تابعیت اکتسابی بر اثر اعمال حقوقی شخص ایجاد می‌شود و معمولاً با درخواست فرد و با رعایت شرایطی مانند اقامت به مدت معین در یک کشور خارجی یا ازدواج انجام می‌شود (۱۲).

کودکان بی‌تابعیت ایران چند دسته هستند. آن‌ها یا کودکان غیر ایرانی بی‌تابعیت هستند یا فرزندان مادران ایرانی و اتباع خارجی هستند و یا ایرانی‌هایی که از ازدواج ثبت‌نشده متولد شده‌اند، سرراهی هستند و یا از دریافت شناسنامه برای آن‌ها غفلت شده است. هر کدام از این گروه‌ها نیاز به شناسایی و مکانیزم‌های ویژه حمایتی دارند. مشکل اصلی در مورد افراد بی‌تابعیت آن است که مشخص نیست که بر اساس کدام قانون بایستی برای حل مشکلات بی‌تابعیتی خود اقدام کنند. افراد بی‌تابعیت از حمایت دیپلماتیک برخوردار نیستند. فرزندان آن‌ها به دلیل نداشتن هویت جزء جمعیت آواره و پناهنده شناخته نمی‌شوند تا مورد حمایت صندوق حمایت از کودکان سازمان ملل قرار گیرند (۱۳). افغانستانی‌ها و عراقی‌های ساکن ایران می‌توانند کارت‌های آمایش و هویت دریافت کنند. حقوق اعطاشده به افراد با وضعیت آمایش و هویت شامل دسترسی به تحصیل، خدمات بهداشتی، بیمه سلامت و استخدام در مشاغل از قبل تعیین‌شده در صورت داشتن مجوز کار است (۱۴)، اما کودکان بی‌شناسنامه ایرانی از این خدمات بی‌بهره‌اند.

۲. کودکان بی‌شناسنامه در ایران: سه گروه اصلی از کودکان بی‌شناسنامه که والد یا والدین ایرانی دارند و درگیر مشکلات بی‌هویتی هستند، به شرح زیر است:

اگر این فرد، مادر کودک باشد، نام خانوادگی مادر به فرزند داده می‌شود. داشتن گواهی ازدواج موقت برای ثبت ولادت ضروری است. هرگاه هویت والدین مورد تردید باشد، نیاز به اثبات آن از سوی مراجعی همچون مراجع انتظامی و شورای تأمین استان است. کودک متولدشده از رابطه نامشروع و زنا ملحق به زانی نمی‌شود. قانونگذار رابطه پدری این کودک را به رسمیت نمی‌شناسد و بنابراین تابعیت را هم نمی‌توان از این طریق به کودک داد و او بدون تابعیت خواهد بود (۱۸-۱۹). بر اساس رأی وحدت رویه شماره ۶۱۷ مورخ ۱۳۷۶/۳/۴ دیوان عالی کشور فقط در صورتی که زانی اقدام به اخذ شناسنامه برای کودک نماید، پدر او تلقی می‌شود و مجوز اخذ شناسنامه و تابعیت ایرانی برای کودک صادر می‌شود.

در مقاله‌ای با عنوان چالش‌های زنان ایرانی که با مردان خارجی ازدواج می‌کنند، آمده است نگرانی از جدایی از فرزندان در صورت درخواست همسر برای عزیمت به کشور خود، آسیب‌های فرزندان، از جمله نداشتن حق آموزش، اشتغال، هویت، ملیت و حمایت اجتماعی در زمان بارداری از عمده‌ترین مشکلات این بانوان است. ازدواج ایرانی‌ها و خارجی‌ها بیشتر در مناطق روستایی و خانواده‌هایی با سطح اقتصادی و اجتماعی پایین رخ می‌دهد. با برگشت پدران غیر ایرانی به کشور خود، کودکان آن‌ها بی‌سرپرست و بی‌تابعیت می‌شوند. این کودکان در معرض آسیب‌های اجتماعی هستند و در آینده ممکن است باعث بروز مشکلاتی در جامعه شوند (۲۰).

۳-۲. کودکان بی‌شناسنامه اتباع ایرانی فاقد مدارک

هویت: برای بعضی از کودکان ایرانی یا والدین آن‌ها به دلایل مختلفی درخواست شناسنامه نشده است. والدین ممکن است به دلیل صعب‌العبور بودن مناطق، در دسترس نبودن واحدهای ثبت احوال در محل زندگی، بی‌سوادی، زایمان در منزل و فقر فرهنگی برای گرفتن شناسنامه به اداره‌های ثبت مراجعه نکنند. در بعضی موارد، خانواده‌ها از مزایای حقوقی و شهروندی ثبت تولد کودک اطلاع ندارند و به دنبال شناسنامه نیستند. در صورتی که پدری، شناسنامه نداشته باشد، فرزند او در گرفتن تابعیت ایرانی با مشکل مواجه خواهد بود. قانون

حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب سال ۱۳۹۹ به تعیین تکلیف وضعیت اطفال و نوجوانان فاقد اسناد هویتی اشاره دارد. در سال‌های اخیر با آزمایشات ژنتیک این امکان فراهم شده است که افراد بی‌شناسنامه ایرانی بتوانند ایرانی بودن خود را ثابت کنند و مدارک هویتی بگیرند، اما هزینه این آزمایشات بالاست و برای این افراد که معمولاً در فقر به سر می‌برند یا در مناطق روستایی دورافتاده زندگی می‌کنند، پرداخت هزینه‌های آن دشوار و گاهی ناممکن است. آن‌ها به علت مشکلات مالی نمی‌توانند برای درخواست شناسنامه وکیل بگیرند و خود نیز اطلاعات کافی برای پیگیری حقوق خود ندارند (۲۰). گواهی تولد یکی از مدارک لازم برای اعطای شناسنامه است. تولد کودکانی که در بیمارستان به دنیا می‌آیند را بیمارستان گزارش می‌کند، اما اگر کودکی در مناطق روستایی و در خانه به دنیا آمده باشد، مدرکی مبنی بر تولدش در ایران ندارد. زمان‌بر بودن و پیچیده بودن فرایند هم مانع ثبت تولد است. کم‌اطلاعی در مورد اهمیت ثبت تولد کودک به خصوص در مورد کودکان معلول و دختران باعث بدتر شدن وضعیت شده است (۵).

۳. تفاوت بین مادر و پدر در انتقال تابعیت به فرزند:

تلاش‌هایی در سال‌های اخیر برای انتقال تابعیت مادران ایرانی به فرزندان آن‌ها شده است که به دلیل افزایش هزینه‌های عمومی و عدم پیش‌بینی طریق جبران آن ادامه‌دار نبوده است (۸)، ضمن آنکه در رویه جدید، بین پدر و مادر ایرانی تبعیضاتی وجود دارد. تابعیت پدر ایرانی بدون هیچ پیش شرطی به کودک داده می‌شود، اما در مورد فرزندان مادران ایرانی بایستی درخواست تابعیت انجام شود و نداشتن سوءسابقه امنیتی پدر و مادر تأیید گردد. ممکن است پدر تروریست یا تکفیری باشد و از نظر امنیتی مشکل داشته باشد یا مشکلات اخلاقی و مذهبی داشته باشد و به او سوءپیشینه داده نشود و کودکان بی‌شناسنامه باقی بمانند (۱۸). این وضعیت ممکن است مشکل امنیتی برای کشور ایجاد کند، زیرا نمی‌شود بر فردی که در جایی ثبت نشده، نظارت داشت.

ماده ۶ کنوانسیون بین‌المللی کاهش بی‌تابیتی مصوب ۱۹۶۱ از انتقال تابعیت مادران به فرزندان حمایت کرده است. در سال‌های اخیر، رویه تساوی جمعیتی و عدم تبعیض بین پدر و مادر در انتقال تابعیت در کشورهای مختلف اتخاذ شده است. به طور مثال در آلمان، فرانسه، انگلیس، مالزی، ژاپن و کشورهای حوزه اسکاندیناوی، تابعیت از مادر به فرزند منتقل می‌شود. در گزارش کمیته حقوق کودکان سازمان ملل آمده است «کمیته درباره تبعیض علیه کودکان بر اساس تابعیت پدرشان نگران است، در حالی که کسی که پدرش ملیت ایرانی دارد، به عنوان شهروند ایرانی محسوب می‌شود، کودکی که مادرش ایرانی است و بدون اجازه رسمی دولت با فرد غیر ایرانی ازدواج کرده، شهروند ایرانی محسوب نمی‌شود. کمیته نگران تعداد بسیار زیاد کودکان مادران ایرانی و پدران افغانی است که فاقد شناسنامه و ملیت هستند» (۱۹).

بحث

۱. حق بر سلامت کودکان بی‌هویت: کنوانسیون بین‌المللی حقوق کودک ۱۹۸۹ از حق هر کودک برای برخورداری از سطحی از زندگی که برای رشد و تکامل جسمی، روانی، اخلاقی، معنوی و اجتماعی او کافی باشد و بهره‌مندی‌اش از بالاترین استاندارد دست‌یافتنی سلامتی را تضمین کند، حمایت کرده است. این حداقل، بر اساس توضیحات شماره چهارده میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی سال ۲۰۰۰ عبارتند از دسترسی به خدمات بهداشتی و درمانی به خصوص مراقبت‌های مادر و کودک، واکسیناسیون و داروهای اساسی، دسترسی به غذای کافی و سالم و رهایی از گرسنگی و برخورداری از سرپناه مناسب که دارای آب سالم و سیستم دفع فاضلاب و زباله است.

بر اساس کنوانسیون حقوق کودک، همه کودکان، حق بهره‌گیری از امکانات و خدمات سلامت و حفاظت در برابر خشونت روحی و روانی، صدمات و سوءاستفاده را دارند. بعضی از گروه‌های کودکان برای بهره‌مندی از حقوق خود، به حمایت ویژه نیاز دارند. توضیحات شماره ۱۴ میثاق حقوق اقتصادی،

اجتماعی و فرهنگی در مورد خصوصیات خدمات بهداشتی و درمانی بیان می‌کند که این خدمات باید از نظر جغرافیایی و اقتصادی برای عموم مردم در دسترس باشند و اطلاعات مربوط به این خدمات، در اختیار آنان قرار گیرد. این خدمات باید از نظر جامعه، پذیرفتنی و از کیفیت و استاندارد قابل قبول برخوردار باشد. در زمینه حق سلامت کودکان، هیچ تبعیضی بین کودکان ناپستی وجود داشته باشد. دولت‌ها در مقابل همه کودکانی که در حیطه مرزهای آن‌ها زندگی می‌کنند، مسئول هستند. آن‌ها لازم است وضعیت بهره‌مندی گروه‌های مختلف کودکان از حقوق خود را شناسایی کرده و موانع دسترسی آن‌ها به خدمات مورد نیاز را برطرف نمایند.

در اسناد بالادستی کشور، قوانین مختلفی درباره ارتقای سلامت کودکان وجود دارد. علاوه بر اصل ۲۱ قانون اساسی که سلامت را حقی همگانی دانسته است، در ماده چهار منشور حقوق شهروندی ۱۳۹۵ آمده است: «حق کودکان است که صرف نظر از هرگونه تبعیض، از آزار و بهره‌کشی مصون و از حمایت‌های اجتماعی متناسب، از جمله در حوزه سلامت، مراقبت در مقابل بیماری‌های روحی، روانی و جسمانی و خدمات بهداشتی و درمانی برخوردار باشند.» سند ملی حقوق کودک و نوجوان مصوب ۱۴۰۰ شورای عالی انقلاب فرهنگی، نیز کودک و نوجوان را شایسته برخورداری از حق سلامت جسمی و روانی و بهره‌مندی از استاندارد بهداشت و زندگی سالم و تسهیلات لازم برای درمان بیماری و توان‌بخشی می‌داند.

گروه‌های مختلفی از کودکان نسبت به سایرین، دسترسی کمتری به خدمات بهداشتی و درمانی و یک زندگی استاندارد دارند. از جمله این کودکان که از جنبه‌های مختلف آسیب‌پذیر و شایسته توجه هستند، کودکان بی‌شناسنامه‌اند. بی‌هویتی، سلامت کودکان را به خطر می‌اندازد. قوانین ثبت احوال و اعطای تابعیت به طور غیر مستقیم بر دسترسی کودکان به آموزش و خدمات بهداشتی و درمانی مؤثرند. از آنجا که وضعیت اقتصادی بعضی از مهاجران غیر قانونی در کشورمان مناسب نیست و آن‌ها در تهیه مایحتاج اولیه زندگیشان دچار مشکل‌اند، احتمال اینکه کودکان آنان بی‌شناسنامه باشند، کار کنند، از تحصیل محروم شوند یا در کودکی ازدواج کنند،

بیشتر است. والدین این کودکان به دلیل ترس از شناسایی توسط دولت در هنگام بیماری، کودکانشان را به مراکز بهداشتی و درمانی نمی‌برند (۲۱). این کودکان به علت نداشتن مدارک هویتی نمی‌توانند در بیمارستان بستری شوند و از خدمات بهداشتی اولیه و واکسیناسیون بی‌بهره‌اند (۱۸). آن‌ها نمی‌توانند مانند اتباع خارجی که سکونت قانونی در ایران دارند، بیمه شوند (۲۳-۲۲). نداشتن بیمه و درآمد کافی باعث می‌شود نتوانند از خدمات درمانی بخش خصوصی نیز استفاده کنند. خانواده‌های این کودکان معمولاً توانایی لازم برای تأمین دارو و ویزیت پزشک را ندارند (۲۰).

سوءتغذیه، کم‌وزنی و کم‌خونی در میان این کودکان شایع است و اثرات جبران‌ناپذیری بر سلامت آنان دارد (۲۴-۲۳). آن‌ها به ندرت غذای کافی و مغذی دریافت می‌کنند (۲۵-۲۴). احتمال زیادی وجود دارد که کودکان بی‌شناسنامه در محل‌هایی که از نظر بهداشتی مناسب نیستند، به زندگی و کار اشتغال داشته باشند. شرایط زندگی در فقر و کار در محیط‌های آلوده و نامطلوب، زندگی در سکونت‌های غیر رسمی و غیر استاندارد که آب، برق و سیستم دفع فاضلاب مناسب ندارد، کودکان را در معرض بیماری‌های مختلفی قرار می‌دهد (۲۶). آن‌ها به علت فقر شدید و بی‌هویتی به شدت در معرض آسیب‌های اجتماعی هستند. این کودکان دست به گریبان سوءاستفاده، اجبار به تکدی‌گری، استثمار توسط مافیای زباله، کار مضر و طولانی‌مدت، احساس عدم امنیت، آسیب‌پذیری در برابر آزار جنسی و کودک‌همسری و ازدواج موقت و اجباری، فروخته‌شدن به خانواده‌های بی‌فرزند و قاچاق‌شدن هستند (۲۸-۲۷). آن‌ها ممکن است به کارهایی از جمله روسپی‌گری و حتی اهدای عضو اجبار شوند (۲۵). به علاوه در وقایعی مانند جنگ، سیل و زلزله، این کودکان بیشتر از سایرین در معرض خطر هستند و امکان رساندن آن‌ها به خانواده‌شان به علت نداشتن مدارک هویتی مشکل است (۸، ۱۸).

ترس از شناخته‌شدن و انگ اجتماعی باعث می‌شود که کودکان بی‌شناسنامه دچار انزوا شوند و از جامعه فاصله

بگیرند. آن‌ها نوعی ترس از محیط دارند، به حاشیه رانده می‌شوند، در ارتباط برقرارکردن با جامعه ناتوانند و خود را جدا از جامعه و مستحق محرومیت از حقوق اساسی می‌دانند. احساس پوچی، ناتوانی و سرشکستگی، فقر فرهنگی و بی‌توجهی خانواده، زندگی در سکونتگاه‌های غیر رسمی با یک والد یا بی‌سرپرست و ترس از شناسایی‌شدن به مشکلات آن‌ها می‌افزاید. طردشدگی و تبعیض، سلامت کودک را به خطر می‌اندازد. زندگی در خانواده دچار آسیب مانند والدین معتاد یا مجرم و زندانی بر سلامت روان و جسم کودک تأثیر منفی دارد (۲۴). کودکان بی‌هویتی که در مراکز خیریه نگهداری کودکان زندگی می‌کنند هم ممکن است امکانات بهداشتی و مراقبتی و شرایط زندگی سالم را نداشته باشند. از سوی دیگر، تولد و مرگ این کودکان در جایی ثبت نمی‌شود و این برای زندگی کودک بسیار خطرناک است (۱۸).

در سال‌های اخیر، مسئولان بخش بهداشت و درمان کشور سعی کرده‌اند تا کودکان بدون شناسنامه را در حاشیه شهرها و نقاط دورافتاده شناسایی کنند و مراقبت‌های بهداشتی اولیه و واکسیناسیون به آن‌ها ارائه دهند، اما نداشتن هویت مانع جدی برای شناسایی این کودکان است، به خصوص اگر والدین، کودک را پنهان کرده باشند مشکل صد چندان می‌شود. بر اساس قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب سال ۱۳۹۹، وزارت بهداشت درمان و آموزش پزشکی مکلف شده است تا خدمات درمانی و بهداشتی رایگان به اطفال و نوجوانانی که اسناد سجلی و اوراق هویتی ندارند و از سوی سازمان بهزیستی معرفی شده‌اند، ارائه کند و نسبت به پوشش کامل بیمه سلامت برای تمام اطفال و نوجوانان ساکن ایران اعم از ایرانی یا غیر ایرانی به ویژه اطفال و نوجوانان در معرض خطر یا بزه‌دیده، اقدام نماید. در مورد دسترسی به خدمات درمانی در وضعیت‌های اضطراری، امکان بهره‌مندی از قانون مجازات خودداری از کمک به مصدومین و رفع مخاطرات جانی مصوب ۱۳۵۴ وجود دارد. بر اساس این قانون، مسئولان مراکز درمانی اعم از دولتی یا خصوصی که از پذیرفتن شخص آسیب‌دیده و اقدام به درمان او یا ارائه کمک‌های اولیه امتناع

نمایند، به حداکثر مجازات ذکرشده در قانون محکوم می‌شوند. بنابراین هر بیمار که در وضعیت مخاطره جانی قرار داشته باشد، سریعاً بایستی به صورت رایگان درمان شود که شامل کودکان بی‌هویت نیز می‌شود در صورتی که به مراکز آورده شوند. عدم اطلاع از قانون، ممکن است مانع استفاده از آن باشد. حمایت دیگر دولت این بوده است که در یک بازه سه ماهه در سال ۱۳۹۶ به مراکز بهداشتی و درمانی اعلام کرد که کودکان کار را رایگان درمان کنند (۲۴). کودکان بی‌شناسنامه که کار می‌کردند، شامل این تصمیم می‌شدند، اما به طور کلی این برنامه ادامه پیدا نکرد.

در راستای ایجاد عدالت اجتماعی و حمایت از بیماران در برابر هزینه‌های سلامت به خصوص ایرانیان فاقد مدارک هویتی و خارجی‌های بدون مدارک آمایش و هویت، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی دستورالعملی با نام «حمایت اقتصادی از بیماران نیازمند در مراکز درمانی» تهیه کرده است و از طریق کمک‌های خیرین و ردیف بودجه‌ای نیازمندان، ۲۰ درصد هزینه‌های خدمات بیمارستانی را با نظر مددکار بیمارستان تأمین می‌نماید. سازمان‌های مردم‌نهاد و خیرین برای ارتقای دسترسی این افراد به خدمات سلامتی، کمک‌هایی را اختصاص می‌دهند. با وجود به کارگیری این تمهیدات، کودکان بی‌شناسنامه در دسترسی به خدمات سلامتی دچار چالش‌اند.

۲. تعیین‌کننده‌های سلامت: شرایطی که یک فرد در آن متولد می‌شود و زندگی می‌کند، مانند سطح درآمد و تحصیلات بر سلامت او مؤثرند. کودکان بی‌شناسنامه معمولاً عضو خانواده‌های دارای سطح پایین اقتصادی و اجتماعی هستند. بسیار امکان دارد که والدین این کودکان نیز بی‌شناسنامه باشند و در مشاغل کم‌درآمد فعالیت داشته باشند. آن‌ها توانایی فراهم‌ساختن یک زندگی استاندارد را برای خانواده‌های خود ندارند. فقر مطلق در این افراد موروثی شده است (۸).

مطالعه‌ای که روی ۲۱ کودک بی‌شناسنامه در محله‌های منتخب در شهر تهران انجام شد، نشان داد که نداشتن مدارک شناسایی به این کودکان احساس ضعف، حقارت و پوچی و

بی‌ارزشی می‌دهد. اکثریت آن‌ها پدران آزارگر و معتاد و فروشنده مواد مخدر، بی‌سواد و فقیر داشتند. این کودکان مجبور بودند برای تأمین زندگی خود و خانواده کار کنند. همچنین موارد سوءاستفاده از آن‌ها نیز گزارش شد (۲۲).

فقر فرهنگی و مشکلات متعدد زندگی باعث می‌شود که به فرزندان بی‌شناسنامه توجه کمتری شود. این کودکان به دلیل ایرانی به حساب نیامدن، امکان استفاده از چترهای حمایتی حاکمیت، از جمله سازمان بهزیستی و کمیته امداد را ندارند. پیمایش سال ۱۳۹۶ وزارت رفاه نشان داد که فقط ۳ درصد از زنان ایرانی مزدوج با اتباع خارجی غیر قانونی، تحت پوشش نهادهای حمایتی همچون بهزیستی و کمیته امداد قرار دارند (۸)، ضمن آنکه افراد بی‌شناسنامه ایرانی امکان بهره‌مندی از حقوقی که اتباع خارجی مجاز از آن برخوردار هستند را ندارند. آموزش از مهم‌ترین تعیین‌کننده‌های سلامت است و نقش مهمی در اجتماعی‌شدن افراد و قانون‌مداری آن‌ها دارد. محرومیت این کودکان از آموزش، تأثیرات منفی بر زندگی آن‌ها و جامعه دارد. در ایران، کودکان مهاجر قانونی از حق تحصیل رایگان برخوردارند، اما کودکان بی‌شناسنامه و تابعیت مغفول می‌مانند. عدم دسترسی به امکانات آموزشی باعث محرومیت این کودکان از فرصت‌های بهبود وضعیت زندگی آینده‌شان می‌شود. آن‌ها در خطر شناخته‌شدن به عنوان تبعه خارجی و دستگیری و اخراج هستند. رد مرز یک کودک به جایی که به آن تعلق ندارد، بسیار برای سلامت و جان او خطرناک است (۲۶).

۳. قوانین بین‌المللی ناظر بر تابعیت کودکان: بند ۱ ماده ۱۵ اعلامیه جهانی حقوق بشر اعلام می‌دارد که هر کس حق دارد دارای تابعیت باشد. ماده ۶ میثاق حقوق مدنی و سیاسی ۱۹۶۶، بند ۹ کنوانسیون منع کلیه اشکال تبعیض علیه زنان ۱۹۷۹، ماده ۲۰ کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر ۱۹۶۹، مواد ۲ و ۷ کنوانسیون حقوق کودک ۱۹۸۹ و کنوانسیون وضعیت افراد بی‌تابعیت ۱۹۵۴ همگی حق تابعیت را محترم شمرده‌اند. ماده ۷ کنوانسیون حقوق کودک بیان می‌دارد که تولد کودک بلافاصله بایستی ثبت شود و او از نام و تابعیت برخوردار شود.

افراد بی‌تابعیت، حق دسترسی به دادگاه و مکانیزم‌های شناسایی را برای این افراد به رسمیت شناخته است. بر اساس ماده ۲۴ این کنوانسیون، دولت‌ها لازم است فرایندهایی برای حل مشکل بی‌تابعیتی پیش‌بینی کنند. افراد بی‌تابعیت ممکن است از این فرایندها اطلاع نداشته باشند، بنابراین اطلاع‌رسانی عمومی در این زمینه ضروری است. کمیسیونر عالی سازمان ملل متحد در امور آوارگان از دولت‌ها درخواست کرده است تا با کمک هم بی‌تابعیتی را تا سال ۲۰۲۴ از بین ببرند. این هدف به نظر می‌آید در زمان تعیین‌شده دست‌یافتنی نیست.

۴. قوانین ملی ناظر بر تابعیت: قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب سال ۱۳۹۹، «عدم اقدام برای ثبت واقعه ولادت یا عدم اخذ اسناد سجلی یا هویتی برای طفل یا نوجوان بدون عذر موجه» و هرگونه وضعیت زیانبار ناشی از آوارگی، پناهندگی، مهاجرت یا بی‌تابعیتی را وضعیت مخاطره‌آمیز معرفی کرده است و دولت را مکلف به مداخله و حمایت قانونی از طفل و نوجوان نموده است. در این راستا وزارت کشور مکلف شده است تا با همکاری دستگاه‌های ذی‌ربط نسبت به شناسایی اطفال و نوجوانان فاقد اسناد سجلی یا هویتی اعم از اتباع ایرانی و غیر ایرانی و معرفی آنان حسب مورد به نهادهای حمایتی، آموزشی، درمانی یا قضایی جهت اقدامات حمایتی اقدام کند. مواد ۳۳ تا ۴۰ آیین‌نامه اجرایی ماده ۶ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۴۰۰ هیأت وزیران نیز آن وزارتخانه را موظف به صدور اسناد سجلی یا اوراق هویتی در حدود وظایف خود نموده است. وزارت خارجه نیز لازم است با تعامل با سازمان‌های بین‌المللی به جذب تسهیلات و خدمات مشاوره و بهداشتی و درمانی برای اطفال و نوجوانان غیر ایرانی ساکن در ایران بپردازد و با همکاری نمایندگی‌های سیاسی و کنسولی کشورهای متبوع اطفال و نوجوانان، زمینه بازگرداندن آن‌ها به کشورشان را به همراه خانواده و با رویکرد خانواده‌محوری فراهم کند.

بر اساس سند ملی حقوق کودک مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی سال ۱۴۰۰، کودک از بدو تولد حق نام شایسته، ثبت تولد نزد مراجع ذی‌ربط، تابعیت، شناخت والدین و بستگان

کنوانسیون حقوق کودک در اسلام ۲۰۰۵ بیان می‌کند: هر کسی حق دارد که اطلاعات موجودیتش ثبت شود و کشورهای عضو بایستی تلاش کنند مسائل بی‌تابعیتی کودکانی که در سرزمین آن‌ها متولد می‌شوند یا در خارج از کشور و از شهروندان آن‌ها متولد می‌شوند را حل کنند. کودکان سرراهی نیز محق داشتن نام و ملیت هستند. کمیته بین‌المللی حقوق معلولان نیز از دولت‌ها می‌خواهد به افرادی که در روستاها و مناطق دوردست زندگی می‌کنند، از جمله معلولان ساکن در این مناطق، مدارک هویتی بدهند. کمیته بین‌المللی حقوق کودک بر ثبت واقعه تولد بدون توجه به وضعیت حقوقی والدین تأکید می‌کند. دولت‌ها بایستی برای افراد شرایطی فراهم کنند تا ملیت خود را ثابت کنند. در این زمینه منافع کودک آواره لازم است در نظر گرفته شود.

کنوانسیون افراد بی‌تابعیت ۱۹۵۴ (Convention Relating to the Status of Stateless Persons) برای رفتار با افرادی که ملیت هیچ کشوری را ندارند، حداقل استانداردهایی را تعیین کرده است. این افراد در بعضی از حقوق مانند آزادی مذهب، مشابه شهروندان کشوری هستند که در آن اقامت دارند. کنوانسیون افراد بی‌تابعیت، افرادی را که مرتکب جرم علیه صلح، جنایت بین‌المللی، جرم علیه بشریت و جرم‌های غیر سیاسی مهم شده‌اند را مستثنی کرده است. این افراد بایستی به قوانین کشوری که به آن وارد شده‌اند، احترام بگذارند و اقامت قانونی داشته باشند. بر اساس مواد شماره ۲۴، ۲۷ و ۲۸ این کنوانسیون، لازم است به افراد بی‌تابعیت، مدارک شناسایی و سفر داده شود که بیان‌کننده وضعیت بی‌ملیتی فرد باشد، مگر اینکه مخالف امنیت کشور یا نظم عمومی باشد. کنوانسیون کاهش بی‌تابعیتی ۱۹۶۱ (Convention on the Reduction of Statelessness) از کشورهای مختلف می‌خواهد که افراد بی‌تابعیت را شناسایی و حمایت کنند و از ایجاد وضعیت بی‌تابعیتی جلوگیری کنند. این کنوانسیون دولت‌ها را فرا می‌خواند تا مکانیزم‌هایی برقرار کنند تا از بی‌تابعیتی کودکانی که در کشور آن‌ها و یا از شهروندان آن‌ها در خارج از کشور متولد می‌شوند، جلوگیری کنند. کنوانسیون

انجام آزمایش‌های تشخیص DNA و دریافت حکم اثبات نسب از دادگاه، عدم اطلاع‌رسانی در مورد لزوم ثبت ازدواج‌های شرعی و مخالفت‌های درون دستگاهی و ممانعت از اجرای قانون اشاره کرد (۸)، ضمن آنکه اکثریت این ازدواج‌ها بدون رعایت ماده ۱۰۶۰ قانون مدنی (ازدواج زن ایرانی با تبعه خارجه در مواردی هم که مانع قانونی ندارد موکول به اجازه مخصوص از طرف دولت است) صورت می‌گیرد.

محدودیت‌ها: این مطالعه به بررسی مروری اندک مطالعات موجود در زمینه حق سلامت کودکان بی‌شناسنامه پرداخته است. به ندرت مطالعه کمی در این زمینه صورت گرفته است. قطعاً در اختیارداشتن چنین مطالعاتی می‌تواند بر غنای مطالعات مروری بیافزاید. در عین حال، مطالعه حاضر، به ارائه تصویری از نقاط قوت و ضعف در زمینه حق سلامت کودکان بی‌شناسنامه پرداخته است که می‌تواند راهنمای سیاستگذاران و محققان قرار گیرد.

نتیجه‌گیری

افرادی که شناسنامه ندارند و جوشان در هیچ‌جا ثبت نشده است و جزء هیچ خاک و ملیتی نیستند، به شدت آسیب‌پذیرند. افرادی که هیچ‌گونه موجودیتی به لحاظ قانونی ندارند، از حداقل حمایتی که مدارک هویتی در مقابل سوءاستفاده ایجاد می‌کند، برخوردار نیستند. از آنجا که این افراد در آمارها نادیده گرفته می‌شوند، در تصمیمات سیاستگذاران نیز مورد غفلت قرار می‌گیرند و این موجب درگیر شدن آن‌ها با مخاطرات بیشتری نسبت به دیگر افراد شده است. بی‌تابعیتی فرد را از حقوق خود محروم می‌کند. این مقوله در مورد کودکان که آسیب‌پذیرترین گروه جامعه هستند، اهمیت زیادی دارد. کودکان حق دارند با آن‌ها برابر با دیگران رفتار شود. اعطای شناسنامه به این کودکان موافقان و مخالفانی دارد. مخالفان اعطای تابعیت به کودکان بی‌تابعیت، معتقدند این امر منجر به تشویق مهاجرت به ایران به صورت غیر قانونی، تحمیل هزینه‌های مالی به دولت، ترویج دوتابعیتی شدن فرزندان و خطرپذیرتر شدن مرزها خواهد شد و موافقان به فقر در بین

نسبی، سببی و رضاعی خود را دارد و طفل متولد از رابطه خارج از نکاح و نیز کودک دارای نسب ناشناس در چارچوب شرع دارای حقوق مندرج در سند مورد اشاره است. ماده ۱۱ این سند نیز بیان می‌دارد کودکان و نوجوانان آواره، پناهنده، مهاجر و فاقد تابعیت باید در چارچوب قانون مورد حمایت قرار گیرند.

ماده ۹۷۶ قانون مدنی بیان می‌دارد کسانی که در ایران از پدر و مادر خارجی که یکی از آن‌ها در ایران متولدشده به وجود آمده‌اند و کسانی که در ایران از پدری که تبعه خارجه است به وجود آمده و بلافاصله پس از رسیدن به سن ۱۸ سال تمام لااقل ۱ سال دیگر در ایران اقامت کرده باشند، تبعه ایران محسوب می‌شوند. با توجه به این قانون، می‌توان کودکانی را که در ایران از مادران ایرانی و پدران غیر ایرانی متولد شده‌اند، دارای تابعیت ایرانی دانست. طبق قانون تعیین تکلیف تابعیت فرزندان حاصل از ازدواج زنان ایرانی با مردان خارجی مصوب ۱۳۸۵ و اصلاحات ۱۳۹۸، فرزندان حاصل از ازدواج شرعی زنان ایرانی با مردان غیر ایرانی، قبل از رسیدن به سن ۱۸ سال تمام شمسی به درخواست مادر ایرانی در صورت نداشتن مشکل امنیتی به تابعیت ایران درمی‌آیند. فرزندان مذکور پس از رسیدن به سن ۱۸ سال تمام شمسی، در صورت عدم تقاضای مادر ایرانی، می‌توانند تابعیت ایران را تقاضا کنند که در صورت نداشتن مشکل امنیتی به تابعیت ایران پذیرفته می‌شوند. آیین‌نامه اعطای تابعیت ایرانی به فرزندان حاصل از ازدواج زنان ایرانی با مردان خارجی مصوب ۱۳۹۹ هیأت وزیران نیز شرایط، فرایند اعطای تابعیت، مدارک مورد نیاز و مراجع ذی‌ربط را شرح داده است.

طبق گزارش اداره امور اتباع و مهاجرین وزارت کشور تا پایان مهرماه ۱۴۰۰ از بین ۹۰ هزار متقاضی فقط ۵ هزار نفر موفق به دریافت شناسنامه شده‌اند. از جمله مواردی که باعث کندی اجرای این ماده و آیین‌نامه آن شده است می‌توان به اضافه‌شدن شرط وجود مدارک اقامتی پدر غیر ایرانی، محرومیت نسل دوم فرزندان مادر ایرانی بی‌شناسنامه از دریافت شناسنامه (مادر ایرانی در حین تولد فرزند باید خود صاحب شناسنامه باشد)، ناتوانی خانواده‌های کم‌بضاعت از

بی‌شناسنامه‌ها، نداشتن بیمه و محرومیت از تحصیل و سایر حقوق شهروندی و آسیب‌های اجتماعی اشاره کرده‌اند (۱۸). کنوانسیون افراد بی‌تابعیت ۱۹۵۴ از دولت‌ها نمی‌خواهد که به همه آواره‌ها حق اقامت بدهند، بلکه از حقوق بنیادین آن‌ها حمایت کنند. حداقل حقوق افراد بی‌تابعیت آن چیزی است که برای خارجی‌ها تعیین شده است. برای استفاده از حقوقی مانند تأمین اجتماعی، کمک مالی و آموزش ابتدایی لازم است که آن‌ها به طور قانونی در کشور حضور داشته باشند. بی‌تابعیت‌ها لازم است به قانون کشوری که در آن اقامت دارند احترام بگذارند. ایران عضو کنوانسیون‌های مرتبط با آوارگی و بی‌تابعیتی نیست، اما عضویت در سایر کنوانسیون‌های حقوق بشری تکالیفی برای کشور به همراه دارد. رفتار بدون تبعیض در پیمان‌نامه‌های حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و حقوق سیاسی و مدنی و کنوانسیون حقوق کودک تضمین شده است. با توجه به اینکه کشورمان بالاترین جمعیت پناهندگان قانونی و غیر قانونی در دنیا را دارا است، سازمان‌های بین‌المللی برای تأمین حقوق اولیه این افراد لازم است کمک‌های بیشتری را اختصاص دهند. تحریم‌های اقتصادی باعث شده است که وضعیت زندگی این افراد هرچه سخت‌تر شود و حتی ارسال کمک‌های بین‌المللی را با مشکل مواجه کرده است (۲۹). همه‌گیری کرونا نشان داد مشکلات افراد و دولت‌ها می‌تواند به بحران بین‌المللی تبدیل شود. بنابراین نیاز به همکاری همه دولت‌ها در کاهش بی‌تابعیتی و بهبود وضعیت زندگی این افراد است. از طریق دیپلماتیک لازم است مشکل کسانی که به دلیل عدم ارتباط با کشور خود نمی‌توانند برای فرزندانشان تابعیت بگیرند را حل کرد.

تحقیقات کمی در مورد وضعیت حقوق کودکان بی‌شناسنامه انجام شده است، اما مطالب زیادی از سوی دغدغه‌مندان حقوق کودک و مسئولان کشوری در جراید منتشر شده است. در این زمینه نیاز به شناسایی همه افراد فاقد مدارک شناسایی و تهیه بانک اطلاعاتی در مورد وضعیت آن‌ها و خانواده‌هایشان از جنبه‌های مختلف است. برای ارتقای وضعیت سلامت جامعه نیاز به بهبود وضعیت سلامت گروه‌های مختلف، از جمله

کودکان بی‌شناسنامه است. از منظر حقوق کودک نیز دولت در مورد تک‌تک این کودکان مسئول است، هرچند مسئول اصلی حمایت از کودکان، والدین هستند، اما دولت موظف به یاری خانواده‌ها است. دولت بایستی موانع بهره‌مندی کودکان از حقوق اولیه خود را شناسایی و برطرف نماید. الزام به همراه داشتن مدارک شناسایی برای دریافت خدمات بهداشتی و درمانی لازم است حذف شود. دولت موظف به صیانت از حقوق کودکان است. اولین اقدام نیز هویت‌بخشی به این کودکان است. در ضمن جامعه بایستی تشویق شود به گزارش تولد نوزادانی که والدین آن‌ها در اخذ اسناد هویتی برای آن‌ها اهمال می‌کنند. دادن هویت به این افراد برای دولت هم منافع فراوانی دارد. مدیریت افرادی که هیچ اطلاعاتی از آن‌ها در جایی ثبت نشده است، تقریباً غیر ممکن است. این افراد می‌توانند مرتکب جرم و جنایت شوند و پیگیری آن‌ها بسیار مشکل است. این امر می‌تواند امنیت جامعه را با خطر جدی مواجه کند.

پیشنهاد این مقاله، دادن تابعیت ایرانی به افراد بی‌شناسنامه نیست، بلکه ارائه مدارک شناسایی (که بیان‌کننده وضعیت بی‌ملیتی فرد باشد) و حمایت در شرایط آسیب‌رسان به حیات این افراد است. واضح است که این حمایت برای والدینی که مرتکب جرم علیه صلح، جنایت بین‌المللی، جرم علیه بشریت و جرم‌های غیر سیاسی مهم شده‌اند، پیشنهاد نمی‌شود، اما در مورد کودکان بایستی بدون تبعیض اقدام کرد. جلوگیری از وضعیت بی‌تابعیتی منافع فراوانی برای کشور خواهد داشت.

مشارکت نویسندگان

فاطمه کوبکی سقی: جمع‌آوری اطلاعات و نگارش مقاله.
محمود عباسی: راهنمایی در انجام مطالعه و مرور و اصلاح مقاله.
نویسندگان نسخه نهایی را مطالعه و تأیید نموده و مسئولیت پاسخگویی در قبال پژوهش را پذیرفته‌اند.

تشکر و قدردانی

ابراز نشده است.

تضاد منافع

نویسندگان هیچ‌گونه تضاد منافع احتمالی را در رابطه با تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله اعلام نکرده‌اند.

تأمین مالی

تحقیق حاضر از سوی کمیته اخلاق دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی و درمانی مشهد به تأیید رسیده است (کد کمیته اخلاق: ۴۰۲۰۲۵۷).

References

- Nasiri M. International Private Law. Tehran: Agah Publishing; 2005. [Persian]
- Lopez Oggier FA. The Impact of Gender Discrimination on Statelessness: A Case Study of the Impact of Nationality Laws on Statelessness. *Inquiries Journal*. 2022; 14(04): 17-40.
- UNICEF. Rapid Review on Inclusion and Gender Equality. Geneva: UNICEF; 2016.
- Kokabisaghi F. Right to Health; the Application of International Laws in the Islamic Republic of Iran. Rotterdam: Optima; 2019.
- European Network for Statelessness. Country Position Paper: Statelessness in Iran. London: ENS; 2019.
- Hezarjaribi J, Hamed M. Legal Identity and Children Without Birth Certificates. *Journal of Social Problems of Iran*. 2018; 9(1): 203-229. [Persian]
- Talebi A, Malakooti M. Identity in children without identity. *Planning for Welfare and Social Development*. 2014; 5(18): 35-63. [Persian]
- Haghighattalab P. Amendments of nationality laws on children of Iranian women and non-Iranians; implementation problems and solutions. Tehran: Iran's Parliament Research Center; 2021. [Persian]
- ISNA News Agency. 2019. One Million without identity. Available at: <https://www.isna.ir/xdKKV3>. Accessed March 9, 2022. [Persian]
- UN Human Rights Council. Report of the Working Group on the Universal Periodic Review; Islamic Republic of Iran. Geneva: UN; 2020.
- Behshid N. International Private Law. Tehran: Mahtab; 2019. [Persian]
- Azizi S, HajiAzizi B. Nationality in Iran and international laws. Tehran: Abu ali-sina University; 2001. [Persian]
- Tavassoli Naini M. The Consequences of Unauthorised Entry and Residence of Foreign Nationals in Iran. *Journal of Comparative Law*. 2021; 49: 47-64. [Persian]
- UNHCR Iran. 2023. Help Iran. Available at: <https://www.help.unhcr.org/iran>. Accessed Feb, 2023.
- Sadr SH. The claim of maternal nationality: a look at the official marriage policies of Iranian women with Afghan men. *Goftegu*. 2007; 50: 61-82. [Persian]
- Alborzi M. Discovery of the Challenges of Iranian Women's Marriage to Afghan Citizens: A Case Study of Fars Province. *Quarterly Journal of Women and Society*. 2022; 12(48): 33-50. [Persian]
- Alborzi M. Challenges of Marriage of Iranian Women to Afghan Citizens: A Case Study of Fars Province. *Woman and Society Journal*. 2022; 12(48): 33-50. [Persian]
- Mahdipour F. Investigating the citizenship of the mother with an emphasis on the law to determine the citizenship of the children from the marriage of Iranian women with foreign men. MA Dissertation. Tehran: Tehran University; 2019. p.141. [Persian]
- Nasrollahi A. 2019. Giving nationality to the children of Iranian women married to foreigners does not conflict with Islam. Available at: <https://www.irna.ir/news/83325942>. Accessed March, 2023. [Persian]
- Tavassoli Naini M. Reflection about the Situation of Children from Marriage of Foreign Men and Iranian Women with regard to 1989 Convention on the Rights of Child. *Criminal Law Research Journal*. 2011; 2(1): 37-58. [Persian]
- Kokabisaghi F. Equity in access to health care for children: Domestic implementation of the international human rights law in Iran. *Medicine & Law*. 2017; 36: 59-80.
- Malakouti MS, Talebi AT. The issue of identity in children without identity card: A grounded theory study from Tehran, Iran. *Journal of Human Rights and Social Work*. 2018; 3: 62-71. [Persian]
- Shargh News Agency. 2023. Patients without identity. Available at: <https://www.sharghdaily.com/fa/tiny/news-890067>. Accessed March, 2023. [Persian]
- Khabar Online News Agency. 2013. Mohaselan Andooh/Slums in Zahedan. Available at: <https://www.khabaronline.ir/x6kFp>. Accessed March, 2023. [Persian]
- AsreIran News Agency. 2021. The risk of sexual assault threatens working children/exploitation of children without birth certificates in the garbage mafia. Available at: <https://www.asriran.com/003BMW>. Accessed March, 2023. [Persian]
- Ilina News Agency. 2017. Not accepting working children in hospitals is illegal; elame amadegi baraye darman orzhansi kudakane bi hoviat. Available at: <https://www.ilna.ir/fa/tiny/news-554957>. Accessed March, 2023. [Persian]
- Kokabisaghi F. Children's Right to Health and Protection in Iran; Domestic Implementation of

International Laws. Iranian Journal of Medical Ethics and History of Medicine. 2020; 13: 403-417. [Persian]

28. Fares News Agency. 2020. Revayate talkh saye haye bishenasname dar hashie Mashhad. Availabe at: <https://www.farsnews.ir/razavi/news/13990929000975>. Accessed March, 2023. [Persian]

29. Kokabisaghi F. Assessment of the effects of economic sanctions on Iranians' right to health by using human rights impact assessment tool: a systematic review. International Journal of Health Policy and Management. 2018; 7(5): 374-393.